

ORGANIZACJA KATECHEZY W POLSCE

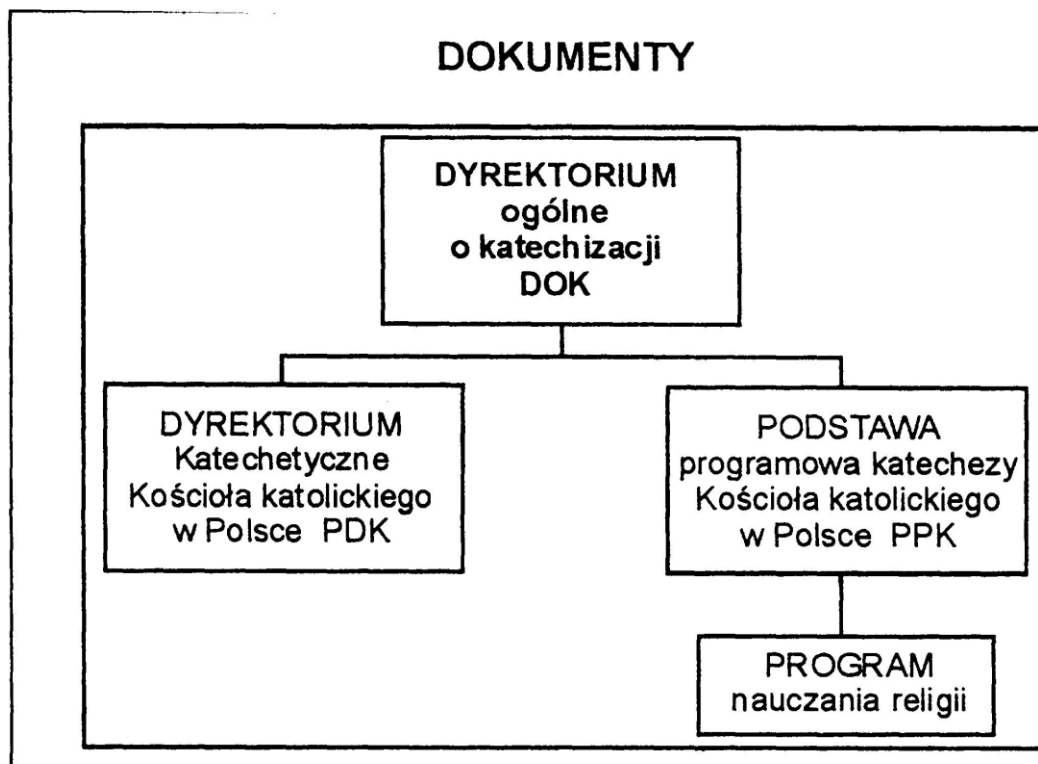
Przemiany społeczno-polityczne, jakie zaszły w Polsce w ostatnim dziesięcioleciu XX wieku, doprowadziły także do zmian w systemie edukacji religijnej. Do najważniejszych z nich należy zaliczyć wprowadzenie nauczania religii (katechezy) do szkół. W ślad za tymi przemianami poszły kolejne: opublikowano dokumenty, odnoszące się do prowadzonej w Polsce katechezy. W dokumentach tych określono między innymi specyfikę katechezy prowadzonej przez Kościół w Polsce, jak i miejsc, w jakich ma być prowadzona (rodzina, szkoła i parafia).

Geneza dokumentów katechetycznych

Wyznacznikiem zmian zachodzących w ostatnich dziesięcioleciach w polskiej katechezie jest rok 2001. W roku tym zostały zatwierdzone przez Konferencję Episkopatu Polski dwa znaczące dokumenty katechetyczne: *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce oraz Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*². Polskie dokumenty katechetyczne powstały z inicjatywy Konferencji Episkopatu Polski podczas 303 Zebrania Plenarnego (1-2 marca 2000 r.). Podczas tego zebrania Konferencja Episkopatu powołała zespół redakcyjny, który miał przygotować projekt odpowiedniego dokumentu. Wypracowany przez zespół redakcyjny projekt składał się z dwóch części (Dyrektorium katechetyczne oraz Podstawa programowa). Dokument został przedłożony Konferencji Episkopatu Polski przez Przewodniczącą Komisji Wychowania Katolickiego biskupa Kazimierza Nycza. Konferencja Episkopatu Polski podczas Zebrania Plenarnego w Łowiczu w dniu 20 czerwca 2001 r. przyjęła i zatwierdziła oba dokumenty. W tym czasie prace powołanego zespołu redakcyjnego skoncentrowane zostały na wypracowaniu projektu nowego programu nauczania religii. Gotowy projekt został przedłożony do zatwierdzenia Komisji Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski. Samo zatwierdzenie przez Komisję Wychowania Katolickiego nastąpiło w dniu 20 września 2001 roku³. Dokument ten umożliwił rozpoczęcie prac nad przygotowaniem podręczników do nauczania religii. Ponadto stał się on swego rodzaju wzorcem dla twórców programów autorskich⁴. Oba te dokumenty stanowią integralną całość, która opisuje sytuację katechetyczną Kościoła w Polsce⁵, a nadto wyznaczają kierunki działalności katechetycznej Kościoła w Polsce.

Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce, które opisuje sytuację katechezy w Polsce, adresowane jest do całego Kościoła w Polsce, w szczególności zaś do odpowiedzialnych za dzieło katechizacji. Stąd w dokumencie została zaprezentowana teologiczno-duszpasterska refleksja nad działalnością katechetyczną. W refleksji tej chodzi o uszczegółowienie czy też dopasowanie niekiedy bardzo ogólnych wskazań podanych w dokumentach Kościoła powszechnego do sytuacji katechetycznej w Polsce. Zdaniem bp. K. Nycza

*polskie dyrektorium katechetyczne chce się zmierzyć z nową rzeczywistością katechetyczną Kościoła w Polsce po roku 1990. Jej wyznacznikiem jest obecność katechezy dzieci i młodzieży w szkole. Wychodząc z teologicznego założenia, że podmiotem katechezy jest cały Kościół, dyrektorium polskie opisuje wszystkie miejsca katechezy, od rodziny poprzez parafię, aż do szkoły. Analizując sytuację katechezy w Polsce, dyrektorium korzysta z doświadczeń Kościoła powszechnego oraz doświadczeń krajów, w których nauka religii jest w szkole, ale nie chce kopiować obcych rozwiązań, gdyż sytuacje w poszczególnych Kościołach są istotnie różne*⁶.

Ryc. 13. Dokumenty katechetyczne Kościoła w Polsce

Za charakterystyczne dla *Dyrektorium katechetycznego Kościoła katolickiego w Polsce* należy uznać także i to, że w dokumencie zwrócono uwagę na znaczenie dwupodmiotowego ujmowania katechezy. Chodzi tu o jej ujęcie

zarówno w aspekcie naturalnym, jak i nadprzyrodzonym. Wynika to z faktu, że katecheza, jako działanie ewangelizacyjne, jest jednocześnie dziełem Boga i człowieka. Katecheza zatem winna być ujmowana z jednej strony w kontekście daru Boga dla człowieka, z drugiej - wolnej odpowiedzi, jaką ma dać katechizowany.

Podkreślono przy tym, że ujęcie to wynika z rozumienia katechezy zarówno w wymiarze daru, jak i zadania, które otrzymuje Kościół⁷.

Efektom tak ujmowanej katechezy ma być respektowanie podwójnej zasady wierności: wierności Bogu i wierności człowiekowi. Wyjaśniono przy tej okazji i to, że sama ta zasada wynika wprost z nadrzędnego celu katechezy, czyli doprowadzenia do komunii z Jezusem. Bóg w Jezusie przychodzi, by zbawić człowieka. Winna ona też być uwzględniana przy realizacji poszczególnych zadań katechezy oraz przenikać wszystkie elementy treściowe i metodyczne katechezy.

Jednocześnie podkreślono, że zasada ta

wzywa do wierności prawdziwemu depozytowi wiary, a jednocześnie nakłada na katechezę obowiązek wspierania człowieka w urzeczywistnianiu jego powołania chrześcijańskiego i odpowiadania na jego życiowe pytania i problemy. Winien to być specyficzny rys całej posługi kościelnej, ponieważ *człowiek jest pierwszą i podstawową drogą Kościoła*⁸.

Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce zawiera wskazania określające specyfikę katechezy (nauki religii) prowadzonej przez Kościół w Polsce w środowisku szkolnym⁹. Adresatami dokumentu są zarówno twórcy programów nauczania religii¹⁰, jak również państwowe władze oświatowe. Z tych powodów w dokumencie

dostosowano używaną terminologię tak, aby odpowiadała ona terminologii stosowanej w innych dokumentach dotyczących systemu oświatowego w Polsce. Poza tym w *Podstawie programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* podano opis charakteru szkolnego nauczania religii oraz cele i zadania, jakie Kościół przed tym nauczaniem stawia. Dokument ten podaje ponadto obowiązujące na terenie całego kraju wytyczne do tworzenia -nowych programów szkolnego nauczania religii. Stanowi on również świadectwo obecności Kościoła w całokształcie prowadzonych przez polską szkołę procesów edukacyjnych. Stąd można go uważać za kościelny odpowiednik dokumentów określających założenia reformy systemu edukacji wprowadzonej w Polsce w 1999 roku.

Jednym z programów opracowanych w oparciu o *Podstawę programową katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* jest *Program nauczania religii* Komisji Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski. Prace nad przygotowaniem *Programu nauczania religii* były następstwem prac nad przygotowanymi przez Komisję Wychowania, a zatwierdzonymi przez Konferencję Episkopatu Polski dokumentami katechetycznymi: *Dyrektorium katechetycznym Kościoła katolickiego w Polsce* oraz *Podstawą programową katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*¹¹. W programie tym można wyróżnić elementy docenianej we współczesnej katechezie podwójnej zasady wierności: wierności Bogu i wierności człowiekowi¹². W pierwszym przypadku widoczne jest położenie akcentu na osobie Jezusa Chrystusa, zarówno w wymiarze Jezusa historycznego, jak w świetle tajemnicy Jego zmartwychwstania. Z tym drugim wymiarem tajemnicy Jezusa Chrystusa, ukazywanego jako centrum życia człowieka i świata, w programie połączono tajemnicę Kościoła. Natomiast w drugim przypadku program dostosowany został do potrzeb i możliwości percepcyjnych katechizowanych. Ponadto jego treści zostały dostosowane do egzystencjalnych pytań i doświadczeń człowieka.

Wymiar teologiczno-pastoralny katechezy

Kierunek działań, mających odpowiedzieć na potrzeby katechezy w Polsce, wyznaczają *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce* oraz *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* przez to, że ukazują wieloaspektowo całokształt celów i zadań stojących przed katechezą. Dokumenty te są odpowiedzią na zachęty przekazane zarówno w *Directorium catechisticum generale* z 1971 roku¹³, jak też w jego zmodyfikowanej wersji z roku 1997¹⁴, by dostosować do potrzeb katechetycznych Kościoła lokalnego wskazania posoborowych dokumentów katechetycznych Kościoła powszechnego¹⁵.

Drugim zadaniem tworzonych dokumentów było poddanie teologiczno-duszpasterskiej refleksji działalności katechetycznej Kościoła w Polsce¹⁶. Zagadnienie to szczególnie wyraźnie zostało podjęte w *Dyrektorium katechetycznym Kościoła katolickiego w Polsce*. W prowadzonej refleksji chodziło o uszczegółowienie czy też dopasowanie niekiedy bardzo ogólnych wskazań zawartych w dokumentach Kościoła powszechnego do sytuacji katechetycznej w Polsce.

Wypełnienie wskazanych zadań oparto na kilku podstawowych założeniach, stanowiących odpowiedź na następujące pytania:

- W jaki sposób przenieść ogólne wytyczne Kościoła o katechizacji w polską rzeczywistość?
- Co zrobić, aby nie zgubić wypracowanej w Polsce tradycji katechetycznej?
- Jak godzić komplementarne wobec siebie dwa pojęcia: nauka religii i katecheza?
- W jaki sposób całościowo przedstawić posługę katechetyczną Kościoła w Polsce?¹⁷

W kontekście przyświecających tworzeniu *Dyrektorium katechetycznego Kościoła katolickiego w Polsce* założeń ks. R. Murawski pisze, że

w sposób szczególny Dyrektorium zwraca uwagę na trzy sprawy: na sytuację polskiej rodziny, na wpływ mediów i na świat kultury. Podkreślona jest potrzeba poszukiwania i tworzenia nowych form katechezy dorosłych, która stanowi centralną formę katechezy Kościoła. Ukierunkowane ku niej winny być wszystkie pozostałe formy katechezy. Jednym ze znaków czasu, którego nie można lekceważyć, lecz uwzględnić w posłudze katechetycznej, są grupy, stowarzyszenia i ruchy kościelne. Stanowią one ważne miejsce katechizacji i znaczące dopełnienie dla religijnego nauczania w szkole. Dyrektorium zwraca też uwagę na wciąż znaczące miejsce parafii w posłudze katechetycznej Kościoła¹⁸.

Doprecyzowanie powyższych zadań znajdziemy w *Podstawie programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*. W dokumencie tym określona została specyfika katechezy (nauki religii), jaką Kościół prowadzi w środowisku szkolnym. Podkreślono, że katecheza (nauka religii) jest zawsze

aktem całego Kościoła, który ożywiany mocą Ducha Świętego ukazuje światu jedność i powszechność posłania Jezusa Chrystusa. To wspólnotowe działanie Kościoła ma pomagać człowiekowi w odkrywaniu jedynego Boga, istnienia jednego planu zbawienia wyzwalającego w człowieku wiarę w jedynego zbawiciela - Jezusa Chrystusa¹⁹.

W *Podstawie programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* zwrócono także uwagę na dość powszechnie występujące zjawisko, z którego wynika, iż uczestnicząca w katechezie młodzież, jak też i dzieci prezentują dość zróżnicowany poziom zainteresowania Ewangelią, a w konsekwencji poziom życia religijnego. Zauważono też, że

wiele osób korzystających ze szkolnej katechezy nie osiągnęło jeszcze dojrzałości odpowiedniej swojemu wiekowi. Nie sprzyja to podejmowaniu ważnych życiowych decyzji, a także utrudnia prowadzenie katechezy w szkole. W związku z tym katecheza szkolna niejednokrotnie przybiera bardziej postać procesów ewangelizacyjnych - pierwszego zainteresowania Jezusem Chrystusem i Jego Dobrą Nowiną, mniej natomiast katechezy wtajemniczenia chrześcijańskiego²⁰.

Z tego też powodu uznano za pilną potrzebę intensyfikacji działań wspierających współpracę wszystkich środowisk wychowawczych, pośród których szczególne znaczenie przypisano szkole, rodzinie i parafii. Zwrócono także uwagę na niewystarczalność nauki religii w szkole. Stąd też podkreślono, że niezbędne jest wspieranie procesów dojrzewania religijnego dzieci i młodzieży przez rodzinę i parafię²¹.

Na podstawie powyższych spostrzeżeń można też mówić o tym, że w *Podstawie programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* podjęte zostały kwestie ewangelizacyjnego i misyjnego wymiaru katechezy, które stwarzają warunki dla działań Kościoła umożliwiających prawdziwą inkulturację słowa Bożego²². Inkulturacja taka może mieć miejsce na drodze odkrywania przez katechizowanych chrześcijaństwa, które nie jest środowiskiem wyizolowanym, zamkniętym na potrzeby innych. Ponadto w dokumencie zwrócono uwagę także na to, że chrześcijanin jest człowiekiem, który żyjąc w świecie stara się w świetle wiary wyjaśniać rodzące się w nim i wokół niego egzystencjalne pytania. Służyć temu ma wspieranie katechizowanych w nabywaniu umiejętności prowadzenia dialogu ekumenicznego i międzyreligijnego²³.

Do charakterystycznych elementów występujących w *Podstawie programowej* oraz *Programie nauczania religii* Komisji Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski należy zaliczyć wiązanie działań katechetycznych budzących wiarę w osobę Jezusa Chrystusa - Zbawiciela człowieka z treściami ogłoszonej przez Niego Ewangelii o nastaniu królestwa Bożego, a wraz z nim czasów ostatecznych. Założenie to oparto na przywoływaniu

treści Jezusowego Kazania na Górze. Przywoływanie tych treści ma uwrażliwiać katechizowanych na to, że Jezus nie tylko objawia przed światem siebie jako jego Pana, ale też wzywa do pójścia za Nim, do naśladowania Go²⁴ przez radykalne nawrócenie się oraz do kontynuowania w świecie dzieła zbawienia mocą obecnego i działającego w Jego Kościele Ducha Świętego²⁵.

Należy też zauważyć, że z perspektywy dokonującego się w świecie dzieła zbawienia ukazywana jest w prezentowanych dokumentach katechetycznych zasadność uwrażliwiania odbiorców katechezy na znaczenie osoby Jezusa Chrystusa dla ich życia osobistego. Działania te zostają połączone z kościelną nauką o sakramencie chrztu. Rzeczywistość chrztu stanowi ponadto punkt odniesienia dla całej konstrukcji wychowania moralnego prowadzonego przez katechezę. W założeniach tych, nie kwestionując roli i znaczenia dekalogu dla wychowania chrześcijańskiego, wiele uwagi poświęcono przykazaniu miłości. Rozumienie przez człowieka znaczenia tego przykazania ma wywoływać w nim gotowość związania się ze swym Mistrzem i dzielenia Jego losu²⁶.

Za katechetycznie ważny akcent trzeba także uznać eksponowanie potrzeby odkrywania przed katechizowanymi aktualności zbawczego orędzia w liturgii i sakramentach sprawowanych przez Kościół. Działania te mają prowadzić odbiorców katechezy do zrozumienia, że zbawcze orędzie Boga nabiera pełnego znaczenia dopiero w chwili, kiedy słuchający go zada sobie pytanie o skutki, jakie orędzie zbawcze wywołuje w jego życiu²⁷. W tym względzie istnieje kontynuacja ujęć programu nauczania religii z 1971 r., choć można mówić też o próbach ich uzupełnienia.

Kolejną kwestią, na którą zwrócono uwagę zarówno w *Dyrektorium katechetycznym Kościoła katolickiego w Polsce*, jak i w *Podstawie programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, jest udział całego Kościoła w katechetycznym głoszeniu zbawczego orędzia. Wskazuje się przy tym na potrzebę przejmowania odpowiedzialności za to dzieło przez środowiska, w których żyją katechizowani. Najczęściej mówi się, że naturalnymi środowiskami katechetycznymi są rodzina, parafia i szkoła. Z tych też powodów wskazuje się na potrzebę podejmowania działań, które prowadzić będą do możliwie szerokiej współpracy przy kierowaniu procesami wychowywania wszystkich tych środowisk²⁸.

Zdaniem S. Dziekońskiego nawiązana przez wspomniane środowiska współpraca, mimo pojawiających się trudności oraz wspólnie podejmowane działania wychowawcze sprzyjają integralnemu rozwojowi osoby przez to, że przez ich różnorodność łatwiej jest zredukować postrzeganie świata wyłącznie w kategoriach wartości konsumpcyjnych na rzecz rozwoju wartości niematerialnych, duchowych²⁹. Stąd też coraz częściej mówi się o konieczności prowadzenia dialogu wychowawczego między tymi środowiskami. Jego istotę P. Tomasiak łączy z działaniami, które nie będą uwikłane w praktykę, która taki dialog w rzeczywistości ogranicza³⁰. Najogólniej rzecz biorąc, jego przedmiotem ma być dobro wychowanka polegające na osiągnięciu dojrzałości ludzkiej i religijnej³¹.

Powszechnie przyjmuje się też, że chociaż na rodzinie spoczywa w pierwszej kolejności zadanie kierowania procesami edukacyjno-wychowawczymi, w tym także wychowania w wierze, to w rzeczywistości w wielu przypadkach rodzice są zbyt słabi, by w pełni podołać spoczywającemu na nich zadaniu bycia dla swoich dzieci katechetami³². Dlatego też wiele mówi się o konieczności udzielania wsparcia rodzinie przez inne środowiska, w szczególności zaś przez szkołę i parafię³³.

Z przedstawionych powodów Kościół wiąże duże nadzieje ze swą obecnością w szkole. Uważa ją za jedno z ważniejszych miejsc, w którym wypełnia swą posługę katechetyczną. Fakt ten stawia przed szkolną katechezą (szkolnym nauczaniem religii) nowe wyzwania. Należy je rozpatrywać przynajmniej w dwóch kategoriach: jako trudności, przed jakimi Kościół staje, niosąc Ewangelię do środowiska szkolnego. Pośród takich trudności najczęściej wymienia się przeszkody natury technicznej (dyscyplina w klasie, małe

zainteresowanie - przynajmniej niektórych uczniów - sprawami wiary). Widząc te trudności, trzeba też mówić o szansach, jakie stoją przed katechezą szkolną³⁴. Szansę te ks. Jan Charytański³⁵ łączy z ukazywaniem dzieciom i młodzieży odkrywanego w świetle wiary sensu całej historii. Poza tym w szkolnym nauczaniu religii należy widzieć możliwości konfrontowania własnych doświadczeń z głoszonym przez Kościół orędziem o zbawieniu z doświadczeniami i refleksją innych³⁶.

Nie bez znaczenia jest także możliwość ubogacenia prowadzonych przez szkołę procesów wychowawczych przez działalność Kościoła. Tym, co nauczaniu religii w szkole nadaje szczególną cechę, jest fakt, że jest ono wezwaniem do przeniknięcia na obszar kultury oraz wejścia w relacje z innymi dziedzinami wiedzy³⁷. To, z kolei, domaga się, by upatrywać w nich

poważną szansę dla poznawania roli i znaczenia Kościoła w tworzeniu kultury, kształtowaniu poprawnej wizji człowieka i życia społecznego w oparciu o Ewangelię, zwłaszcza dla tych uczniów, którzy są obojętni wobec wiary i zdystansowani do życia kościelnego³⁸.

Warto też zwrócić uwagę na to, że katecheza bądź nauczanie religii, jako oryginalna forma posługi słowa w szkole, uobecnia Ewangelię w systematycznym i krytycznym procesie przyswajania kultury. W świecie kulturowym, jaki jest przyjmowany przez uczniów i jaki jest określony przez dziedziny wiedzy i wartości oferowane przez inne przedmioty szkolne, nauczanie religii w szkole przekazuje dynamiczny zaczyn Ewangelii. Stara się też nawiązywać do pozostałych dziedzin nauki i wykształcenia po to, by Ewangelia docierała do umysłu uczniów *właśnie tam, gdzie mają miejsce procesy poznawcze umożliwiające ich zharmonizowanie w blaskach światła wiary*.

Spełnienie w środowisku szkolnym wskazanych oczekiwań domaga się, aby unikać prowadzenia katechezy o charakterze apologetycznym. Konieczność taka jest wynikiem zachodzących przemian społecznych, które doprowadziły do tego, że dobiegł końca agresywny okres walki z Bogiem i wszystkim, co tej rzeczywistości dotyczyło. Osiągnięciu powyższych zamierzeń sprzyjać mają wskazane w *Podstawie programowej* korelacje szkolnego nauczania religii z innymi przedmiotami szkolnymi. W sugestii tej chodzi o większe zwracanie uwagi na treści tych przedmiotów szkolnego nauczania, które chociaż w jakiejś mierze łączą się z celami katechetycznymi³⁹.

Mimo tak wielu zalet szkolnego nauczania religii, o których mówi się w dokumentach Kościoła, w tym także w *Dyrektorium katechetycznym Kościoła katolickiego w Polsce*, zostało zauważone, że nauczanie to zazwyczaj nie wypełnia wszystkich zadań, jakie Kościół stawia przed katechezą⁴⁰. Wynika to z ograniczoności zakresu jej oddziaływań. W rozumieniu Kościoła⁴¹ szkolne nauczanie religii jest tylko jedną z wielu dróg przekazywania zbawczego orędzia. Dlatego szkoła uważana jest tylko za jedno z wielu środowisk, w którym przekazywana jest dobra nowina o zbawieniu. Oznacza to, że katecheza w szkole spełnia tylko wycinek wszystkich zadań, jakie stoją przed katechezą.

W przeświadczeniu o wadze tego problemu wprowadzony został w *Polskim dyrektorium katechetycznym* postulat uzupełnienia i kontynuacji szkolnego nauczania religii innymi kierunkami duszpasterstwa katechetycznego dzieci, młodzieży i dorosłych⁴². Za szczególne miejsce takiej działalności uznano w prezentowanych dokumentach parafię, która pozostaje wciąż podstawowym miejscem realizowania się katechezy⁴³, szczególnie tej o charakterze inicjacji chrześcijańskiej ściśle powiązanej z sakramentami wtajemniczenia chrześcijańskiego oraz uczestnictwa w życiu i działalności wspólnoty chrześcijańskiej. Szczególne oczekiwania związane są w tym przypadku z parafią, jako że właśnie w parafii mogą dochodzić do głosu działania nadające katechezie wymiar wspólnotowy oraz misyjny⁴⁴. To, z kolei, może ułatwić katechizowanym odnalezienie własnego miejsca i specyficznych dla

siebie -jako chrześcijanina, jako ochrzczonego - zadań do wypełnienia wobec innych ludzi i wobec świata.

Specyfiką katechezy parafialnej powinno być prowadzenie do głębszych więzi ze wspólnotą chrześcijańską- Kościołem. Jest ona pierwszym katechetą, jak również warunkiem, naturalnym miejscem, a także adresatem i celem katechezy. Wiąże się ona ze sprawowanymi przez Kościół sakramentami i prowadzonymi procesami wtajemniczenia chrześcijańskiego. Katecheza ta ma wprowadzać w życie i działalność misyjną wspólnoty chrześcijańskiej⁴⁵. W działalności tej ma umożliwiać katechizowanym identyfikowanie się ze wspólnotą wierzących oraz włączać w pełnione przez nią czyny miłości.

Sam udział w procesach wychowywania w wierze nie może polegać na poprawianiu czy też powtarzaniu, a nawet dublowaniu tego wszystkiego, z czym katechizowany spotyka się podczas katechezy w szkole. Nie może przy tym być mowy o powtarzaniu tego, co czyni szkoła. Chodzi raczej o podejmowanie działań uzupełniających to wszystko, czemu nie jest w stanie podołać katecheza w szkole. Działania te zostały opisane w dziale: „Współpraca środowisk” wprowadzonym zarówno w *Podstawie programowej*, jak i w *Programie nauczania religii* Komisji Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski⁴⁶. Dział zatytułowany „współpraca środowisk” zawiera instrukcje odnoszące się do działalności katechetycznej rodziny i parafii. Nadto Komisja Wychowania Katolickiego wraz z Radą do Spraw Rodziny Konferencji Episkopatu Polski wypracowały *Program katechezy parafialnej młodzieży szkół ponadgimnazjalnych*⁴⁷.

Uogólniając, można powiedzieć, że katecheza Kościoła w Polsce na początku XXI wieku korzysta z osiągnięć katechetycznych minionej epoki, ale na nich nie poprzestaje. W tym kontekście sprawdzają się słowa ks. J. Charytańskiego, który prezentując *Ramowy program katechizacji* (1971 r.) napisał między innymi:

Każda zmiana programu, zarówno w szkolnictwie jak i katechezie, powoduje zachwianie panującej równowagi, może być okazją powstawania pewnego zamętu. Zwłaszcza odnośnie do katechezy stawia się pytania o racje zmiany programu. Przecież objawienie nie ulega zmianom.

Wątpliwość tę tak wyjaśnia ks. Charytański:

Słowo Boże wprawdzie jest niezmienne, ale w ciągu wieków Kościół coraz głębiej je rozumie, coraz lepiej wyraża. Dostrzegamy ten proces w rozwoju dogmatów, w powstawaniu i ewolucji różnych szkół teologicznych. W naszych czasach widzimy ten postęp szczególnie w rozwoju ruchu biblijnego i liturgicznego. Jednocześnie Kościół, skierowany do ludzi wszystkich czasów, ma przemawiać do nich w sposób dla nich dostosowany, ma ukazywać objawienie jako konieczne światło dla zrozumienia sensu życia ludzkiego i jego istotnych problemów. Człowiek zaś ustawicznie się zmienia w zależności od warunków życia⁴⁸.

W kontekście zmian, o jakich pisał ks. J. Charytański, można też mówić o nowości spojrzenia na katechezę w Polsce z perspektywy zaprezentowanych dokumentów katechetycznych Kościoła w Polsce.

Kierunki edukacji religijnej

Prezentowane powyżej dokumenty katechetyczne wyznaczają polskiej katechezie charakterystyczne akcenty, które umożliwiają poszukiwanie wielorakich form przekazywania zbawczego orędzia. Wytyczne zawarte w *Podstawie programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* zostały podjęte i uszczegółowione w programach nauczania religii. Programy te stanowią podstawę do tworzenia podręczników katechetycznych, z którymi

pracują katechizowani podczas szkolnej lekcji religii czy też katechezy parafialnej. Pośród różnych programów szkolnego nauczania religii zajmiemy się prezentacją opartego na założeniach *Podstawy programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* pierwszego *Programu nauczania religii* Komisji Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski.

Program nauczania religii z roku 2001 został oparty na założeniach podwójnej zasady wierności: wierności Bogu i wierności człowiekowi. Jego nowością, a równocześnie właściwością, w odróżnieniu od *Programu ramowego* z 1971 r., jest jego podrzędność w stosunku do *Podstawy programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*. Sam *Program nauczania religii* adresowany jest do autorów

podręczników powstających z inspiracji Komisji Wychowania Katolickiego Episkopatu Polski lub podejmujących to zadanie z własnej inicjatywy. Program ten ma inspirować prace przy tworzeniu programów autorskich, a także działania katechetów zamierzających adaptować program do potrzeb własnej szkoły⁴⁹.

Dokument charakteryzuje podział na trzyletnie okresy odpowiadające szkolnym etapom edukacji oraz okresom rozwojowym ucznia. Etapom tym przyporządkowana została zarówno idea przewodnia, jak też właściwe treści religijne.

- w klasach I-III szkoły podstawowej zmierza się do inicjacji chrześcijańskiej i jej pogłębienia przez rozumienie znaczenia przyjmowanych sakramentów pokuty i pojednania oraz Eucharystii,
- w klasach IV-VI szkoły podstawowej akcent położono na wprowadzenie w historię zbawienia,
- w gimnazjum akcent został położony na treści odnoszące się do wyznania i rozumienia wiary,
- w szkołach ponadgimnazjalnych wiodącą ideą jest chrześcijańskie świadectwo życia.

Do struktur programu nauczania religii przyporządkowanego poszczególnym etapom edukacji należy opis charakterystycznych rysów katechezy na kolejnych etapach edukacji religijnej. Opisy te podane są w części nazwanej „wprowadzeniem”. W programie sformułowano też wskazania dotyczące współpracy ze szkołą takich środowisk, jak parafia i rodzina. Natomiast opis procesu nauczania religii na każdym z etapów edukacji religijnej uporządkowano według tak zwanych bloków tematycznych. W każdym z nich zostały sformułowane: cele katechetyczne, treści, zadania nauczyciela religii, korelacje z innymi przedmiotami, ścieżki przedmiotowe, wskazania do realizacji programu, zamierzone osiągnięcia⁵⁰.

Program nauczania religii nie rości sobie pretensji do tego, że jego realizacja zapewni pełny rozwój religijny wszystkim, którzy z niego korzystają. Uznano, że poza szkołą wpływ na przebieg religijnego wychowania wywierają zarówno rodzina, jak również parafia. Założenie to znalazło w programie swe konkretne echo w formie opisów możliwej współpracy tychże środowisk katechetycznych.

Zadania stawiane przed PODRĘCZNIKIEM KATECHETYCZNYM:

ma on:

1. Odsłaniać i przybliżać:
tajemnicę TRÓJJEDYNEGO BOGA
2. Zawierać:
pouczenie w wierze,

- pouczenie o korzystaniu ze źródeł wiary
3. Wyjaśniać:
- tajemnice Kościoła,
 - znaczenie życia wiarą w Kościele,
 - znaczenie liturgii Kościoła i sprawowanych sakramentów.
4. Uczyć życia chrześcijańskiego

Rys. 14. Zadania podręcznika katechetycznego

Z kolei teologiczne założenia omawianego programu można powiązać i przyporządkować realizacji katechetycznej zasady wierności Bogu. Założenia te, jak była o tym mowa, odnoszą się przede wszystkim do realizacji dwóch istotnych elementów: pierwszym jest osoba Jezusa Chrystusa, drugim - Jego Kościół. Nie oznacza to oczywiście, że inne aspekty, jakie należy uwzględniać przy jej omawianiu, zostały w programie pominięte.

Sam chrystocentryczny układ programu wynika ze wskazań *Dyrektorium ogólnego o katechizacji*⁵¹ oraz *Podstawy programowej katechezy*⁵². Kierowanie uwagi katechizowanych na osobę Jezusa można obserwować z wielu perspektyw, poczynając od tej najbardziej zewnętrznej - tytułów poszczególnych części programu. Znacznie pełniejszy obraz chrystocentrycznego ujęcia *Programu nauczania religii* daje wnikliwa analiza poszczególnych działów (grup tematycznych) oraz jednostek tematycznych. Zostaje w nich podkreślone, że pełnią orędzia zbawczego oraz centralną jego postacią jest Jezus Chrystus.

Same ujęcia tych treści charakteryzują dwa wymiary wprowadzanej do katechezy tajemnicy Jezusa: On - Jezus - przekazuje ludzkości słowo Boże (objawienie Boże) i sam jest Słowem Bożym. Dlatego w dokumencie zostało podkreślone, że tajemnica Jezusa z Nazaretu - Jezusa historii oraz tajemnica Jezusa Chrystusa - zmartwychwstałego i uwielbionego Pana, który kontynuuje swoje dzieło zbawienia „w” i „przez” swój Kościół. Akcenty te wskazują na „wydarzenie” Jezusa, które trwa dzięki uobecnianiu w życiu i działalności Kościoła zbawczej tajemnicy Jego męki, śmierci i zmartwychwstania.

Ten chrystocentryzm katechezy proponowany przez *Program nauczania religii* zmierza do wspierania katechizowanych - oczywiście w różny sposób na różnych poziomach katechezy - w samodzielnym zgłębianiu tajemnic zbawienia. Procesom tym służyć mają przede wszystkim działania umożliwiające katechizowanym kontakt z samym źródłem treści wiary - Objawieniem. Właśnie dlatego zarówno dostęp do Biblii, jak też całej Tradycji Kościoła stanowi ważny element tego programu. Nabywanie umiejętności odczytywania źródła (źródeł) wiary stanowi w omawianym dokumencie ważne zadanie, związane z praktyczną realizacją zasady wierności Bogu. Słowem, proponowane katechizowanym działania mają na celu utrwać w nich przekonanie o tym, że Objawienie Boże przekazuje opowiadania o Bogu obecnym (czas teraźniejszy) w ludzkiej historii.

Takie ujęcie historii biblijnych zmierza do rozbudzania w katechizowanych przede wszystkim wiary w rzeczywistą obecność zmartwychwstałego Pana w słowie Bożym oraz w sprawowanej przez społeczność wierzących liturgii Kościoła. Natomiast budzona i rozwijana w ten sposób wiara ma być umocnieniem dla samych katechizowanych w ich poszukiwaniach sensu własnego życia, jak też stanowić trwałą podstawę dla procesów dzielenia się z innymi wiarą w nieustanne wypełnianie przez Boga dzieła zbawienia.

Kolejnym z elementów zasługujących na uwagę w omawianym *Programie nauczania religii* jest eksponowanie wagi świadectwa wiary dla życia religijnego. Na rolę świadectwa zwraca się uwagę już od pierwszych lat katechizacji. Proponowane są przy tym działania, mające na celu rozwijanie w katechizowanych umiejętności werbalizowania poznawanych treści wiary. Jednemu i drugiemu mają służyć przywoływane i określane religijne

doświadczenia Boga. Samo wywoływanie doświadczeń religijnych ma według założeń programowych służyć rozwijaniu bezpośredniego kontaktu katechizowanego z Bogiem poprzez udział i rozwój życia sakramentalnego.

W programie przywiązuje się dużą wagę do procesu wtajemniczenia chrześcijańskiego. Proces ten obejmuje wszystkie kolejno po sobie następujące etapy edukacji religijnej. Jego celem jest wprowadzenie katechizowanych w coraz pełniejsze rozumienie i dojrzały udział w sprawowanej przez Kościół liturgii. Dlatego też programowe propozycje prowadzenia wtajemniczenia chrześcijańskiego odwołują się do kolejnych etapów rozwoju odbiorcy katechezy.

Realizacja „zasady wierności Bogu”, która faktycznie znajduje swe odbicie w teologicznych strukturach programu, odbywa się poprzez trzy istotne dla katechezy zadania, których wspólnym mianownikiem jest budzenie i rozwijanie wiary. Samo realizowanie tych zadań powiązane z katechetycznymi procesami chrześcijańskiego wtajemniczenia, nauczania w wierze oraz wychowania.

Poza płynącymi z zasady wierności Bogu teologicznymi założeniami omawianego programu należy pamiętać także o antropologicznych założeniach, jakie wynikają z zasady wierności człowiekowi. Są one dostrzegane przede wszystkim w pośrednim bądź bezpośrednim odwołaniu się do odbiorcy katechezy. W tej sytuacji rodzi się pytanie nie tyle o zasadność korzystania w katechetycznym przekazie zbawczego orędzia z osiągnięć nauk humanistycznych, co raczej o zakres korzystania z tego dorobku.

Takie postawienie problemu wynika z faktu, iż środowisko, w którym żyje i rozwija się człowiek, jest naturalnym miejscem rozwoju jego wiary, ale również terenem jego wielorakiego zaangażowania się w życie świata. Należy przy tym pamiętać, że prowadzone rozważania nad organizacją procesów katechetycznych uświadamiają, że jest ona z jednej strony dziełem Boga, który objawia człowiekowi swe zbawcze inicjatywy oraz ostatecznie udziela mu wiary - zdolności do przyjęcia samego Objawienia. Z drugiej zaś należy brać pod uwagę także i to, że człowiek nie może zachowywać się w tych procesach biernie. Niezbędne jest angażowanie wszystkich dostępnych mu możliwości do tego, aby zbawcze orędzie budziło w człowieku zainteresowanie, a nadto pragnienie poznania Boga i związania się z Nim na całe życie. Ten aspekt postrzegania katechezy Kościoła stanowi ważne ogniwo w wieloaspektowo rozpatrywanym drugim członie podwójnej zasady wierności: wierność człowiekowi.

Wyrazem aktywności człowieka w katechetycznej posłudze słowa będzie między innymi posługiwanie się dostępnymi środkami, które będą wspomagać ludzki wysiłek w poznawaniu, wybieraniu i przyłgnięciu do Boga. Do takich środków zaliczane są między innymi, poza wymienionymi na innym miejscu osiągnięciami nauk psychologicznych czy socjologicznych, osiągnięcia współczesnej dydaktyki. Na rangę i znaczenie tych osiągnięć wskazuje chociażby to, że

przekazywaniu wiary Kościół nie posiada własnej ani też jedynej metody, lecz w świetle pedagogii Bożej wybiera metody danego czasu⁵³.

Oznacza to, że ma on korzystać z osiągnięć cywilizacji do wypełniania własnych zadań. Z tego też powodu w katechetycznej posłudze słowa winny znajdować swe zastosowanie między innymi osiągnięcia współczesnej dydaktyki, w szczególności wypracowywane i propagowane dydaktyczne metody. Przy ich pomocy kościelna posługa słowa może przyczynić się do większego aktywizowania katechizowanych w poszukiwaniu podstaw i uzasadnień swego chrześcijańskiego życia.

Przy podejmowaniu prób korzystania z osiągnięć współczesnej dydaktyki w katechezie ważne zdaje się być pytanie o konkretną przydatność dydaktyki dla osiągania celów katechezy, a także pytanie o to, czy korzystanie z dydaktyki pomaga katechizowanym

kształtować swą chrześcijańską świadomość trwania w nawiązanych w sakramencie chrztu związkach z Bogiem. Stawianie takich pytań jest ważne między innymi dlatego, że korzystając z dostępnych metod i środków dydaktycznych łatwo zagubić cele katechetyczne, dla realizacji których zamierzamy wykorzystywać wszelkiego rodzaju osiągnięcia dydaktyczne.

Trudno jest, jeśli wręcz niemożliwe, podać pełną ocenę teologiczno-pedagogiczną *Programu nauczania religii* autorstwa Komisji Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski. Można o nim jedynie powiedzieć, że jest to dokument poważny. Może on swym wielostronnym podchodzeniem do podejmowanej problematyki konkurować z wieloma programami, jakie funkcjonują w dzisiejszej szkole. W tej ocenie nie chodzi oczywiście o to, by podważać wartość innych programów szkolnych, a jedynie o podkreślenie jego bogactwa i wartości. W końcu trzeba powiedzieć, że jednak nie sam program, ale ci, którzy będą z niego mądrze korzystali, faktycznie ożywią pragnienia, jakie przyświecały wszystkim pracującym nad jego powstaniem, aby w Kościele i przez Kościół lepiej służyć współczesnemu człowiekowi.

PRZYPISY:

¹. Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 2001. Dokument prezentuje i omawia R. Murawski, *Dyrektorium katechetyczne dla Polski*, w: *Wychowanie religijne u progu trzeciego tysiąclecia chrześcijaństwa*, pr. zb. red. R. Chałupniaka, J. Kistorza, Opole 2001, s. 199-208; tenże, *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce*, w: *Katecheza wobec wyzwań współczesności*, pr. zb. pod red. R. Czekalskiego, Płock 2001, s. 67-77.

². Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 2001. Dokument prezentują i omawiają między innymi: Z. Marek, *Idee przewodnie Podstawy programowej katechezy w Polsce oraz ich realizacja na przykładzie serii podręczników: W drodze do Emaus*, w: *Wokół nowego programu katechetycznego*, Legnica 2000, s. 19-36; tenże, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, w: *Katecheza wobec wyzwań współczesności*, dz. cyt., s. 79-91; J. Szpet, *Idee przewodnie podstawy programowej i nowego programu katechetycznego*, *Wokół nowego programu katechetycznego*, dz. cyt., s. 1-18; tenże, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego*, w: *Wychowanie religijne u progu trzeciego tysiąclecia chrześcijaństwa*, dz. cyt., s. 179-198.

³. Genezę powstawania dokumentu przedstawia Z. Marek, *Program nauczania religii Komisji Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski*, w: *Przesłanie dokumentów katechetycznych Kościoła w Polsce*, pr. zb. pod red. S. Dziekońskiego, Warszawa 2003, s. 44-46.

⁴. Odpowiednie wykazy aktualnie zatwierdzonych programów nauczania religii oraz podręczników znajdują się na stronie: www.katecheza.episkopat.pl/bpk/bpk_spis.htm. Wykazy takie umieszczane są we wrześniowym numerze „Katechety”. Por. np. *Bank informacji. Programy i podręczniki do nauczania religii w roku szkolnym 2006/07*, „Katecheta” 50(2006)9, s. 65-72.

⁵. Por. R. Murawski, *Dyrektorium katechetyczne dla Polski*, w: *Wychowanie religijne u progu trzeciego tysiąclecia chrześcijaństwa*, dz. cyt., s. 203.

⁶. K. Nycz, *Wstęp*, w: Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce*, s. 10.

⁷. PDK 31.

⁸. PDK31.

⁹. PPK, s. 8.

¹⁰. Por. PPK, s. 8.

¹¹. Inicjatorem przedsięwzięcia był ks. bp Kazimierz Nycz, przewodniczący Komisji Wychowania Katolickiego, który zaprosił do współpracy członków zespołu redagującego *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce oraz Podstawę programową katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*. Byli to: E. Młyńska oraz księża: D. Brył, R. Chałupniak, M. Cogiel, K. Kantowski, A. Kaszycki, T. Kocór, J. Kraszewski, S. Łabendowicz, Z. Marek, R. Murawski, T. Nosek, A. Offmański, R. Sarek, J. Szpet, P. Tomasiak.

¹². Genezę oraz założenia programu omówili między innymi: J. Szpet, *W drodze do nowego programu katechetycznego*, „Katecheta” 44(2000)7-8, s. 93-94; Z. Marek, *W drodze do nowego programu katechetycznego*, „Katecheta” 44(2000)11, s. 58-59; Z. Marek, *Program nauczania religii Komisji Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski*, w: *Przesłanie dokumentów katechetycznych Kościoła w Polsce*, pr. zb. pod red. S. Dziekońskiego, Warszawa 2003, s. 43-51.

¹³. Polska nazwa tego dokumentu: *Ogólna instrukcja katechetyczna (OIK)*.

¹⁴. Polska nazwa tego dokumentu: *Dyrektorium ogólne o katechizacji (DOK)*.

- ¹⁵. *Ogólna instrukcja katechetyczna* (1971), adhortacje: *Evangelii nuntiandi* (1975) oraz *Catechesi tradendae* (1979), *Katechizm Kościoła Katolickiego* (1992) i *Dyrektorium ogólne o katechizacji* (1997)
- ¹⁶. PDK 9.
- ¹⁷. Por. R. Murawski, *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce*, w: *Katecheza wobec wyzwań współczesności*, dz. cyt., s. 72-74.
- ¹⁸. Tamże, s. 74-75.
- ¹⁹. PPK, s. 7.
- ²⁰. PPK, s. 8.
- ²¹. Por. PDK 82 i nn. oraz 97 i nn.
- ²². Por. PDK 69-72.
- ²³. Por. PDK 78-81.
- ²⁴. A. Exeler, *Katechese in unserer Zeit. Themen und Ergebnisse der 4. Bischofssynode*, dz. cyt., s. 40-42.
- ²⁵. Por. F. Zeilinger, *Zwischen Himmel und Erce. Ein Kommentar zur «Bergpredigt» Matt-haeus 5-7*, Stuttgart 2002, s. 15-16.
- ²⁶. Por. J. Charytański, *W kręgu zadań i treści katechezy*, dz. cyt., s. 170-172.
- ²⁷. Por. Z. Marek, *Chrystocentryzm katechezy. Do czego zmierzamy?*, w: *W poszukiwaniu kształtu katechezy*, pr. zb. pod red. B. Klausa, Tarnów 2000, s. 74-78.
- ²⁸. Kwestię tę szeroko prezentuje S. Dziekoński, *Współpraca środowisk katechetycznych*, „Ateneum Kapłańskie” 2004, t. 142, 3(571), s. 490-513.
- ²⁹. Por. S. Dziekoński, *Korelacja wychowania w rodzinie, parafii szkole - potrzeba i możliwości*, w: *Rodzina - Szkoła - Kościół. Korelacja i dialog*, pr. zb. pod red. P. Tomasika, Warszawa 2003, s. 45-46.
- ³⁰. Impulsów do szczegółowej refleksji nad korelowaniem edukacji religijnej z różnymi środowiskami przedstawiają: K. Misiaszek, *Katecheza rodziców w korelacji z chrześcijańską formacją dzieci i młodzieży*, w: *Rodzina - Szkoła - Kościół. Korelacja i dialog*, dz. cyt., s. 59-72; M. Marczewski, *Korelacja nauczania religii z katechezą rodzinną*, tamże, s. 73-90; J. Stalą, *Istota i zasady katechezy rodzinnej*, tamże, s. 91-103; R. Czekalski, *Korelacja nauczania religii w szkole z katechezą parafialną*, tamże, s. 104-113; M. Cogieli, *Korelacja nauczania religii z systemem wychowania szkolnego*, tamże, s. 114-125.
- ³¹. P. Tomasik, *Wzajemny dialog rodziny, szkoły i Kościoła*, w: *Rodzina - Szkoła - Kościół. Korelacja i dialog*, dz. cyt., s. 47-57.
- ³². Por. J. Szpet, *Podstawa programowa katechezy*, w: *Przesłanie dokumentów katechetycznych Kościoła w Polsce*, pr. zb. pod red. S. Dziekońskiego, Warszawa 2003, s. 35-37.
- ³³. Por. R. Murawski, *Polskie dyrektorium katechetyczne o nauczaniu religii w szkole*, „Ateneum Kapłańskie” 3(571) 2004, s. 480-489.
- ³⁴. Por. K. Nycz, *Szkoła miejscem katechezy*, w: *Przesłanie dokumentów katechetycznych Kościoła w Polsce*, dz. cyt., s. 14-15.
- ³⁵. Por. J. Charytański, *W kręgu zadań i treści katechezy*, dz. cyt., s. 41-49; DOK 98.
- ³⁶. Por. A. Exeler, *Katechese In unserer Ze/Y. Themen und Ergebnisse der 4. Bischofssy-node*, dz. cyt., s. 53.
- ³⁷. Por. P. Tomasik, *Korelacja nauczania religii z przedmiotami szkolnymi*, w: *Rodzina -Szkoła - Kościół. Korelacja i dialog*, dz. cyt., s. 132-136.
- ³⁸. PDK13.
- ³⁹. PPK,s. 12.
- ⁴⁰. Por. DOK 73; PDK 13, a także: A. Exeler, *Katechese in unserer Ze/f. Themen und Ergebnisse der 4. Bischofssynode*, dz. cyt., s. 42.
- ⁴¹. Por. DOK 253-263.
- ⁴². PPK, s. 8.
- ⁴³. PDK 13. R. Murawski uważa, że „jakkolwiek nigdzie nie zostało to wyraźnie napisane, z treści całego dokumentu (DOK) wynika, że to, co DOK mówi na temat katechezy, dotyczy głównie katechezy parafialnej”. R. Murawski, *Działania katechetyczne w parafii w świetle Dyrektorium Ogólnego i Polskiego*, w: *Przesłanie dokumentów katechetycznych Kościoła w Polsce*, dz. cyt., s. 54.
- ⁴⁴. Ta forma katechezy łączona jest przede wszystkim z przygotowaniem katechizowanych do przyjęcia sakramentów pokuty, Eucharystii i bierzmowania. Publikowane są też materiały do wykorzystania w tej katechezie, szczególnie w katechezie przygotowującej do przyjęcia sakramentu bierzmowania.
- ⁴⁵. K. Misiaszek, *Katecheza parafialna*, w: *Wokół katechezy posoborowej*, dz. cyt., s. 202-203.
- ⁴⁶. W obu dokumentach wprowadzony został punkt: „Współpraca środowisk”.
- ⁴⁷. Wyd. WAM, Kraków 2004. Do programu tego zostały przygotowane przez różne ośrodki katechetyczne w Polsce materiały katechetyczne. Takimi materiałami są między innymi: *Drogi i ścieżki powołania. Materiały do katechezy parafialnej dla młodzieży szkół ponadgimnazjalnych. Przygotowanie bliższe do sakramentu małżeństwa*, zespół autorów pod kierunkiem Z. Marka, Kraków 2005. Są to materiały dla prowadzącego taką katechezę. Nadto dla uczestnika tej katechezy: *Indeks uczestnika katechezy parafialnej. Przygotowanie bliższe do sakramentu małżeństwa*, zespół autorów pod kierunkiem Z. Marka, Kraków 2005.

-
- ⁴⁸. J. Charytański, *Elementy treściowe Programu katechezy dla dzieci i młodzieży szkół podstawowych*, „Collectanea Theologica” 42(1972)3, s. 75.
- ⁴⁹. Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski, *Program nauczania religii*, dz. cyt., s. 7.
- ⁵⁰. Por. tamże, s. 7-8.
- ⁵¹. Por. DOK 98.
- ⁵². Por. PPK, s. 7-8; Z. Marek, *W drodze do nowego programu katechetycznego*, art. cyt., s. 58-59.
- ⁵³. DOK 148.